

„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”

Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai

Szerkesztette:
Cieger András

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Országos Széchényi Könyvtár

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

Universitas Könyvkiadó

Budapest, 2017

Csörsz Rumen István
Arany János dalgyűjteménye és a debreceni kollégium¹

Kiss Tamás (1912–2003)
és Kobzos Kiss Tamás (1950–2015) emlékének

A Dalgyűjtemény születése

Arany János életművének zenei hátteréről, népköltészeti és közköltészeti kapcsolatairól sosem feledkezett meg az irodalomtudomány. Arany sokszor utal erre a tudására műveiben, leveleiben, versei nótajelzésében, de a *Tamburás öregúr* személyében is. Sok versét belső emlékként élő dallamokra szerezte. Gyulai Pál külön kiemelte az emlékbeszédében: „Arany jártas volt a zenészetben is, sok régi és népi dallamot tudott, sőt néha a maga mulatságára újakat is szerkesztett.” Ennek legfontosabb dokumentumát, az 1874-es dátummal fennmaradt, valójában talán már 1871-től készített² kottás kéziratot népdalgyűjteménynek szokás nevezni, hiszen a címlapon ekként olvasható – igaz, nem Arany kézírásával, hanem Bartalus Istvánéval:

Régi Népdalok
melyeket Népdalgyűjteményem számára
Arany János gyermekkori emlékeiből
sajátkezüleg irt le hangjegyekkel.
1874

Kodály Zoltán és Gyulai Ágost 1952-ben szintén ilyen címmel adták ki kritikai kiadásban: *Arany János népdalgyűjteménye*. A *nép-* előtag a 19. századi felfogás szerint tágabb halmazt jelentett a paraszti szájhagyománynál (amelyet még jóformán fel sem fedeztek), hiszen a népszerű dalkincset is ide értették. E szempontot viszont érdemes tudatosítanunk a mai kutatóközösségekben is, tehát az értékes zenei-irodalmi forrás új kritikai kiadása – melyet Rudasné Bajcsay Mártával közösen készítettünk

---

¹ A tanulmány az NKFIH 108503. sz. (*Arany János kritikai kiadása*) és 104758. sz. (*A 18–19. századi magyar közköltészet kutatása 3.*) pályázatainak keretében, az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző köszönetet mond Korompay H. János, Szilágyi Márton, Hermann Zoltán, Hites Sándor és Vaderna Gábor szíves konzultációiért, valamint az MTA KIK Kt, az OSZK, a Néprajzi Múzeum és a Déri Múzeum dolgozóinak türelmükért és segítőkészségükért.

² Gyulai Ágost feltételezése szerint 1871-ben is dolgozott már rajta; erre utalnak a Bartalus István előszavai. A kézirat datálásának dilemmáiról bővebben vö. Arany 1952b: 19.

az Arany-kutatócsoport keretében – immár a *Dalgyűjtemény* címet viseli majd. Bartalus egyébként a *saját népdalgyűjteményéről* beszél, amelyhez Arany *gyermekkori emlékeket* szolgáltatott, amelyeket *régi népdaloknak* tekintett.

A kézirat tehát csak látszólag 1874-es, hiszen Arany arra törekedett, hogy a gyermek- és ifjúkorából felidézhető dallamokat rögzítse. Hogy ez mennyire saját koncepció, volt-e előzménye, s mennyire kapcsolódik Bartalus István előzetes kéréséhez, nem tudjuk. Sajnos a költő levelezése, de más források sem térnek ki a kottás kézirat születésére, előmunkálataira, mondhatni: rejtve, titokban készült.³ Olyasmibe enged betekintést, ahová saját költői életműve nem: a pályakezdést és esetenként a motivációt-sugalmazást jelentő szöveg- és dallamtudást fedi fel.⁴ Egy olyan korszakot idéz, amelyet Arany titkolni-rejtetni szokott, de épp a dalgyűjtemény műfaji szabadsága teszi lehetővé, hogy e meglepő műveltségi rétegekbe is bepillantsunk – a szerelmi, akár dévaj tematikától az ivónótáig, a trágárságokig, a csöpögős műdaloktól a csúfolóig. Ilyen értelemben „önmagunktól gyűjteni” azt is jelenti, hogy átgondoljuk, újraértékeljük emlékeinket. Ráadásul épp ekkoriban, 1873-ban írta meg Arany a *Bolond Istók* II. énekét, amely ugyanezt a korszakot tárja elénk, szinte újraélve a debreceni diáklét örömeit-keserveit. Programszerű-e ez a múltba fordulás?...

A dalgyűjtemény tematikus tagolását a költő igen átgondoltan, de spontán döntések nyomán oldotta meg, három fejezetben. Kodály hívja fel a figyelmet arra, hogy ebben Erdélyi János *Népdalok és mondák* (1846–1848) köteteinek beosztását követi, még a *Népdalok és rokon* fejezetcímet is onnan veszi át.⁵ Erdélyi munkásságát nagyra becsülte, de épp az antológia szerkesztése idején még nemigen voltak kapcsolatban, tudomásunk szerint nem küldött neki népdalokat. Akkoriban Arany még talán nem tulajdonított akkora fontosságot saját dalismeretének, hiszen hasonlóval a nemzedékéből sokan rendelkeztek.⁶

---

³ Bartalus visszaemlékezései szerint Arany ezeket valóban nem mutatta meg senkinek, még neki is csak nagy titokban. Az emlékezetén kívül azonban (legalábbis a saját szerzeményeiről) kottás „papírszeletekre” is támaszkodott; ezek – Gyulai Ágost értesülése szerint „sokáig megvoltak Arany János kézirati hagyatékában, Arany László özvegyének, Voinovich Gézánnának birtokában, s Buda ostromának alkalmával pusztultak el 1944–45 telén”. Arany 1952b: 16.

⁴ Kodály szavaival: „Ez a gyűjtemény a *Tamburás öregúr* »tárgyi magyarázata«.” Arany 1952b: 9. Az emlékirat-technika nem ismeretlen a korábbi évtizedekben sem. Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* c., 1813-ban lezárt kottás kézirata – véleményem szerint – ugyanígy az írói univerzum közköltészeti és egyes folklórháttérét rajzolta meg. Arany ráadásul már ismerhette a gyűjteményét, hiszen Bartalus István adott ki először belőle átiratokat, tehát ha magától nem akadt kezébe az Akadémián, akkor a jeles ifjú zenetudós könnyen felhívhatta rá a figyelmét, s ez a módszer spontán továbbörökítésének eszköze is lehetett. Horváth gyűjteményének e vonatkozásairól bővebben: Csörsz 2016: 213–231.

⁵ Arany 1952b: 9–10.

⁶ Érdekes, hogy tudomásunk szerint az Arannyal egyidős későbbi jó barát, Tompa Mihály sem küldött semmit Erdélyinek, jóllehet neki 1844-ből még kottás *Dalfűzérét* is ismerjük, 52 dallammal (1841-ből pedig egy, jelenleg lappangó versgyűjteményéről tudunk). A szintén zeneértő ifjú literátor ráadásul Patakhoz

A dalgyűjteményben viszont gyakran utal arra, hogy Erdélyinél a szövegekből hosszabb változat is hozzáférhető. Noha e mostani tanulmányban Arany kéziratát elsősorban irodalmi, szöveges forrásként vizsgáljuk, ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Bartalusnak kifejezetten dallamokat ígérhetett, így a szövegek rövidege, jelzésszerű feltüntetése szándékos – az olvasó vagy a közreadó megtalálhatta a folytatást az említett kiadványokban.

A nagyszalontai és bihari folklórból megörökített népdalok, mondókák és szokásdalok nagyon értékesek, bár csupán szűk réteget alkotják a „zenés emlékiratnak”; ez utóbbiak a III. részben találhatók. A II. részben szinte kizárólag műköltői alkotások szerepelnek, amelyeket Arany *Társasági dalok* típuscímmel látott el, s nyilván csak ízeletet adnak a hajdani kínálatból. Talán azokat gyűjtötte ide össze, amelyek dallamát is pontosan fel tudta idézni. Mostani szempontunkból elsősorban az I., a legbővebb kéziratrész lesz érdekes. Az ide sorolt dalok közt feltehetőleg akad hiteles népdal is, ám zömében az 1830-as évek debreceni közköltészetével, a költő első értelmiségi közösségével, az ő ízlésüket és identitásukat tükröző zenei és szöveghagyománnyal állnak kapcsolatban.

A debreceni református kollégium kultúraközvetítő és -formáló karakteréről, önálló hagyományairól sok szó esik a szakirodalomban. Évszázadokon át kulcsszerepet játszott a magyar értelmiség nevelésében, partikuláris iskolai révén pedig országos intézményként működött. A debreceni közköltészet egyedi vonásairól kevesebbet hallunk, pedig épp a továbbsugárzó szerepkörből adódik, hogy az itteni irodalom különböző regiszterei (a Csokonai-követő eposzparódiáktól a népies műdalokig) jelentősen befolyásolták az egykori diákok későbbi ízlését, irodalmi munkásságát.⁷ Egyre valószínűbb, hogy Arany nagyon sok mindent épp ekkor sajátított el, s ez az időszak – beleértve a színészi pályakíséreltet is – komoly hatással volt irodalomszemléletére, szókincsére, verstani és zenei koncepciójára.

Ez a felvetés jogos ugyan, de vajon lehet-e bizonyítani? Az alábbiakban néhány debreceni közköltészeti forrás repertoárját vetem össze Arany *Dalgyűjteményének* anyagával, s az elemzésen túl egy-két hipotetikus gondolatot is felvetek, bízva a jövőendő irodalmárok érdeklődésében és bizonyító tudásában.

---

kötődött, akárcsak Erdélyi, sőt a kézirat mottóját is tőle választotta (2). Talán ugyanez az önkép és rejtőzni vágyás tartotta távol. A *Dalfüzér* faksimile kiadása, jegyzetekkel: Tari 1984; Tompa 1988.

⁷ A témáról, különösen az előző évtizedek forrásainak vizsgálatáról több mint fél évszázada jelent meg komolyabb összefoglalás: Bán–Julow 1964. Néhány jellegzetes vonást összefoglalóan említ: Csörsz 1999.

Tollvonások, avagy a versíró gyermek

Köztudott, hogy Arany életének korai éveit igencsak foghíjasan ismerjük, többek közt épp saját szűkszavúsága miatt. Hajdani önmagával nem volt kibékülve, a kollégium elhagyását szégyenfoltként viselte, s noha a *Bolond Istók* néhány motívumát valóban életrajzi tények ihlethették, ezt a satirikus művet aligha tekinthetjük forrásdokumentumnak. Inkább szellemi környezetrajzként érdekes szempontunkból, akárcsak Arany 1855-ben Gyulai Pálnak küldött önéletrajzi levele.⁸ Ebben hangsúlyosan utal arra, hogy gyerekekfejjel nagyon hamar megtanulta a betűvetést („hamuba írt betűk”), s valósággal falta az ott-hon elérhető olvasmányokat, főként a *Bibliát* és a ponyvákat. A külső hatások hamarosan felébresztették benne az írói-versfaragói ösztönt, illetve az ehhez járuló közösségi szerepkört, s mint írja: „s még a grammaticai osztályba alig érve, már nem tartottam nagyobb embert, mint a könyv, főleg versíró – megis próbáltam a rímelést, mellynek tárgyát iskolai játszásközbeni kalandok képezték. – Valahára eljött a költészeti osztály s én halommal irtam verseimet. Sajnálom, hogy ezek közül semmi sincs meg; rectorom a tisztázatot magához vevén, fűnekfának mutogatván, s elvivén magával. Arra emlékszem, hogy mielőtt a nagyobb világ tudná, a szalontai kis világ s a környék már akkor úgy ismert, mint afféle poétát s ez nem kevésbé hizelgett hiúságoznak.”⁹

Ebből több dolog következik. Egyfelől: a kamasz Arany János gyakorlott íráshasználó volt, sőt már 14 évesen préceptori feladatot látott el, tehát íráskultúrája meghaladta kortársainak többségét. Ifjú éveiből azonban jóformán nincs autográf kéziratunk; a debreceni időszakból az anyakönyvi aláírásokon kívül egyetlen betűnyi se. Kivételt képez néhány kisújszállási jegyzete, köztük a *Közönséges tanítás* című prédikációvázlat 1834 novemberéből; ennek alapján tudjuk elképzelni, milyen volt a leendő költő írásképe.¹⁰ Az 1847. évi nagyszalontai tűzvészben Aranyék háza ugyan megmenekült,¹¹ de ki tudja, másnál őrzött régi feljegyzései, versmásolatai nem veszték-e oda. Mivel ezt a korszakát csak bizonytalan hitelű művei dokumentálják, egyetlen iránytűnk a kisújszállási kézirat íráshasználata lehet, amely Arany 17 éves korát meghazudtolóan érett írásképet mutat. A betűhasználat valamelyest emlékeztet 1840-es évekbeli nagyszalontai aljegyzői tollvonásaira is, de a költői életmű jól ismert – és egyáltalán nem egységes! – írásképe már jóval kevésbé. Óvatossá kell tehát lennünk, amikor egy korai Arany- (vagy neki tulajdonított) szöveg autográf mivoltát cáfoljuk.

⁸ Arany János Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. Arany 1982: 554–565.

⁹ Uo. 556. (Kiemelés tőlem – Cs. R. I.)

¹⁰ Köszönöm Korompay H. János segítségét, aki e dokumentum és több más fontos forrás fényképmását is rendelkezésemre bocsátotta.

¹¹ Arany János Petőfi Sándornak, 1847. április 21. Arany 1975: 85–87. (A tűzvészről lásd az 55–56. levelet is: Arany 1975: 84–85.)

Apró kitérőt kell tennünk a történeti grafológia kérdésköre felé. Sose feledjük, hogy a régebbi korok íráshasználata jóval kevésbé individuális, mint a 20. századé. A *homo scribens*¹² inkább életmód volt a kora újkorban, mint hivatás. Az információk többsége nem volt hozzáférhető nyomtatásban, így a kevésbé iskolázott emberek is rendszeres írogatásra, jegyzetelésre, másolásra kényszerültek. Ilyen értelemben a jelhagyás sem individuális természetű, még a „csúcsertelmeség” körében sem. Az iskolában tanult és a sok másolgatás miatt rutinszerűvé vált kézírások inkább nemzedéki mintákat követnek, mintsem az egyéni személyiségrajzot, különösen az ifjúkorban, amikor az írásfolyamat termékei is iskolás vagy közköltészeti-pragmatikus természetűek.

Arany 1834-es kézírása a legkevésbé sem egyedi, sőt nagyon nehéz benne ilyen jegyeket találni. A formanívóról viszont hasonlóan nyilatkozik Pap Károly is, ezúttal a diákmatrikula-bejegyzésről: „Betűinek karaktere, bár egy 17 éves ifjúéhoz képest meglepően érettek és határozottak: ugyanazok a vékony, könnyed, kalligrafikus vonások, amelyek az ő tollát halála napjáig jellemezték.”¹³ Szalontai segédjegyző korában még inkább szépírássá, egyúttal szabványossá válnak Arany tollvonásai, s ez nyomot hagy későbbi kézírásán is. (Érdemes észrevenni, hogy Petőfi élete szintén rejt egy hasonló motívumot. Ő a legkevésbé sem volt kiemelkedő tanuló, de Pápán, Selmecen, majd Pesten mégis abból szerzett állandó mellékjövedelmet, hogy szép kézírásával okiratokat stb. másolt.)¹⁴ Az 1834. novemberi kiírt, professzionális íráskép azonban ne tévesszen meg senkit: minden bizonnyal sokat alakult ekkoriban, ahogy az emberi személyiség; akár naponta változhatott a ductusa vagy betűkötései. Azon pedig semmiképp se csodálkozunk, hogy jelentősen elűt a felnőttkori, különösen az 1850 utáni Arany-kéziratoktól. Ha hihetünk az említett önéletrajzi levélnek, Arany valóságos csodagyerek, versgyáros volt, ám azok a gátlások, amelyek későbbi karakterének oly jellemző vonásai lettek, épp ekkoriban kezdtek kialakulni.

Másfelől a kezdő Arany János közköltészeti alapozású, régies költői szerepvállalására Szilágyi Márton már sokszor felhívta a figyelmet.¹⁵ A legkorábbi munkáiként számon tartott köszöntővers (*Ha megérdemlette azt az aranyalmát*)¹⁶ és a cigány kovács temetésének satirikus betétverse egyaránt beleillik a kollégiumi-mezővárosi közköltészet poétikai keretébe. S noha valóban kérdéses, hogy mennyire eredeti művek, ám ez a műfajukból adódóan mindegy. Ugyanígy jelzi a dévaványai juhbehajtásról szóló, bizonytalan hitelű vers (amely eleve két korábbi falucsúfoló anekdotavers idézésével kezdődik: a nagykunsági

---

¹² Erről bővebben, filológiai és antropológiai tanulságokkal: Tóth 2015.

¹³ Pap 1912: 1.

¹⁴ Kerényi 2008: 52, 71–72, 100 stb. Megjegyzendő, hogy Petőfi kézírása sem különösebben egyedi, talán épp emiatt.

¹⁵ E témakörrel legbővebben: Szilágyi 2005.

¹⁶ Arany 1952c: 197–198. A köszöntőnek több előképét ismerjük a 18. század végétől.

ártányt és a csökmei sárkányhúzást említi),¹⁷ a komoly és tréfás sírversek, a *Lelki szeméthordó lapát*, majd később a nagykőrösi malacbúcsúztató, hogy Arany mennyire fölényesen alkalmazta ezeket az eszközöket.

Szöveg és közösségi ízlés a debreceni kollégiumban

Szellemi tekintetben tehát nem üres kézzel indult Debrecenbe a kamasz Arany János, jóllehet kicsit régebbi irodalmi hagyományokat ismert és használt, mint kortársai. Kései gyermeke lévén szüleinek, az „e fiúból pap lesz, akárki meglássa” szerepének megfelelően próbálták egyengetni az útját.¹⁸ Talán túl nagy volt ez a nyomás? Arany kollégiumi identitásáról jóval kevesebbet tudunk, mint a szalontai gyermekkoráról. Vajon közösségi ember volt-e, elismert költő a diákok körében is, vagy csak a tanárok kedvelték? Amikor 1836-ban, a színészi pálya kísértéseképp elhagyja a kollégiumot „minden beneficium nélkül”, szegénységére hivatkozva ingyen kéri ki az iskolai bizonyáglevelét.¹⁹ Fontos mozzanat, hiszen Arany hajdani odatartozását, identitását rögzíti, amire szükség is van, ha a környékben helyezkedik el honorácior pályán (erről persze ekkor épp nem gondolkodik, hiszen a színészetet tekinti új hivatásának).²⁰

A dalgyűjtemény repertoárjában természetesen szép számmal akadhatnak olyan dalok, amelyeket Arany már a kollégium előtt megismert. Ne csak a nagyszalontai folklórra gondoljunk – melynek elemzéséhez Kodály Zoltán századfordulós gyűjtése, illetve Rozvány Gabriella kéziratos füzeté²¹ is kontrollanyagot szolgáltat. Az 1855-ös önéletrajzi levél szerint ekkoriban „minden könyv, a mi kezem ügyébe került, mohó vágygyal lön felemészte”. Itt tesz említést Pálffy Sámuel *Erbia* című regényéről,²² amelynek két közismert betétdala, az *Ó, nagy egek, rátok apellálok* és a *Halni mégyek, ah, ne légyek...* a *Dalgyűjtemény*ben is helyet kapott (II. 11. és 23. sz.). Ezek a dalocskák állandó darabok voltak a kéziratos hagyományban is, tehát meglehet, hogy énekelt változatukat a diák- vagy a színésztársaságban tanulta Arany.

---

¹⁷ Mindkét összefoglaló ismerhette Arany is, vö. *Egyszer a nemes Kunság egy ártányt vitete...* Küllös–Csörsz: 2000: 274–275. (113. sz.); *Híres volt régenten a nagykunsági nagy ártány...* (szerzője Szivós Mihály berekböszörményi jegyző). Bán–Julow 1964: 106–110. – *A dévaványai jubbehajtás* legújabb szakirodalmának köszönhetően egyre kevesebb kétely övezi Arany szerzőségét, vö. Szilágyi 2013.

¹⁸ Vö. az önéletrajzi levél (1855) részletével: „belőlem papot vártak?” Arany 1982: 557.

¹⁹ Barcsa 1905.

²⁰ A kérésről legújabban Szilágyi 2016: 50–52.

²¹ *Nagyszalontai Népéneklés és Népdalok 1860 és 1870 es évekből*. Összeállította édesanyám dr Popoviciné Rozvány Gabriella [1958. évi másolat]. MTA KIK Kt. Ms 5461/17.

²² Arany 1982: 555.

Újabb kérdést vet fel költőnk debreceni közösségi szerepével kapcsolatban egy másik megjegyzés az önéletírásban. Még a szalontai évekről szólva emeli ki Arany, hogy mint megtapasztalta, a vidéki olvasóközönség több évtizedes régiségeken „rágódik”, s az új irodalmi divatok nem jutnak el ide. A debreceni kollégium költői terméséből válogató, évente kiadott *Lant* című antológia (leendő tanára, Péczely József kezdeményezése nyomán) viszont ilyesféle, újabb poézist képviselt, Bajza- és Berzsenyi-imitációkkal.²³ Igen ám, de a kamasz Arany János ezekkel még nem tudott mit kezdeni: „Első tünemény előttem az új világból a *Lant* s egy Aurora volt, de az új modor, mellybe nem nőttem volt bele magamat, rám nézve inkább idegenítő, mint vonzó vala.”²⁴ Kérdés, hogy a Csokonait és Kováts Józsefet csodáló, régi tanárai biztatására őket követő ifjú poéta vajon megőrizte-e viszolygását akkor is, amikor már a kollégium diákjaként szembesült ezzel az ízlésvilággal? Az önéletrajz szerint szegényen és kissé kívülállóként töltötte az idejét „Pallás vén laktanyájában”, de nem volt rossz tanuló, s a magaviseletére sem lehetett számottevő panasz.²⁵ Örömmel vetette rá magát az olvasnivalókra a kollégiumban, majd főként Kisújszálláson, ahol a köztes időszakot (1834/1835) töltötte ideiglenes tanítóként.²⁶ Itteni olvasmányai közt említi: „az új iskola költőivel megbarátkoztam”²⁷ – annál inkább, mivel itt pártfogója és leendő barátja, Török Pál is publikált néhány verset az 1833. évi *Lant*-kötetben. Az első debreceni esztendőben eszerint nem így érzett még. Ki tudja, mennyire tartották falusiasnak, jó tollú, de régi irodalmon nevelődött diákköltőnek? Vajon ilyen jelzéseket adott magáról a kollégiumban? Vagy elrejtette korábbi-otthoni önmagát?

Talán olyasféle ironikus viszonyként élte meg ezt a leendő költő, mint fél évszázaddal korábban Csokonai, bár kissé eltérő módon. Vitéz számára a kollégium lakói az első sikeres, motiváló közönséget jelentették (amelyhez vágyott tartozni), később viszont hátat fordított e hagyománynak, s új irodalmi eszmények (pl. az érzékenység) jegyében ironikussá hangszerelte át a viszonyt, illetve a művei közköltési regisztereit.²⁸ Aranynál mintha eltolódna ez a szerepkonfliktus. A saját szalontai-bihari jellemző verselgetésnek, régebbi irodalmat fogyasztó hagyományának épp Debrecenben szembesül a régiességével, s az új,

---

²³ *Lant, vagy a' debreczeni r. collegium nevendékei által írt némely versek gyűjteménye*. Öszve-szedte és kiadta Péczely József, világ-történeti, görög és deák ékesenszóllás' rendes tanítója. Debreczenben Nyomtatta Tóth Ferentz 1832 (MTA KIK 524.187/1); *Lant*. Kiadta Péczely József. Debreczenben, nyomtattatott Tóth Lajos által 1833 (MTA KIK 524.187/2) [admittitur ad Typum Debreczini die 24-a Nov. 1832]; *Lant*. Kiadta Péczeli József. Negyedik esztendő. Debreczenben, nyomtatta Tóth Lajos. 1835. (MTA KIK 524.187/4)

²⁴ Arany 1982: 556.

²⁵ Dercze 1933; Kilián 1982: 26–28.

²⁶ E korszak legrészletesebb feldolgozása: Dénes 1921.

²⁷ Arany 1982: 557.

²⁸ Erről magam is bővebben írtam már: Csörsz 2016: 267–323.

leginkább Bajzát követő diákpoezis szokatlan divatjával. S miközben az életrajzok egybehangzóan könyvmolyként és szorgos diákként állítják elének Aranyt, láthatólag a helykeresés kötötte le energiáit, hiszen a „kis világban” megszokott sikerei elmaradtak. A kisújszállási segédtanítói munka ezt némiképp feloldhatta, s önállóságot adhatott Aranynak mind lélektani értelemben – a tanári pozíció segítségével –, mind azáltal, hogy több időt fordíthatott az olvasásra, önművelésre a saját befogadói ritmusában, összeütközések nélkül. Az áthangolódás hónapjaiban az *Aeneis* fordításán dolgozott (poétikai műhelygyakorlat klasszikus anyagon), de Schillerrel is kísérletezett.²⁹

A *Lantnak* a debreceni diákok évente elkészítették kéziratos paródiáit, a *Doromb* sorozat köteteit.³⁰ Meglehet, hogy ezek szerzői-szerkesztői közt szintén ott rejtőzik Arany, persze név nélkül. Az azonosítás azért sem lehetséges, mivel sokoldalú és önszerveződő irodalmi élet virágzott a komor falak között, s épp ekkoriban tanult ott a következő évtizedek magyar értelmiségének jó néhány jeles képviselője. Tudjuk, hogy Szilágyi Istvánnal hosszú barátság szövődött, s a közös múlt a leveleik nyelvezetén is nyomot hagyott. Egyetlen, eddig észre nem vett utalás 1853-ból, amikor Arany a nagykőrösi drágaságra panaszkodva ekként fakad ki: „Igy jutottam ide, honnan »revocare gradum, hoc Opus, hic labor est[«]. – Repülhetnék csak mint a fecske! de bagázsias szekerek, fuvar, pénz kell.”³¹ A latin nyelvű *Aeneis*-idézet (VI/128–129; ugyancsak közös diákpenzum!) után újabb vendégszöveg olvasható, méghozzá Kazinczy Ferenc *Fekete szemű szép hölgyecske* kezdetű, Keresztes Bálint középkori vitéz nevében írt korai versének 2. sora. Mondanom sem kell, hogy a *Dalgyűjtemény*ben szintén szerepel a Kazinczy-dalocska, ráadásul nem az irodalmi fejezetben, hanem a népdalok és közdalok között (I. 90. sz.). Egy másik, Tompa Mihálynak címzett levelébe egy különösen patinás és rebellis idézetet szőtt: „különben jaj neked Szuhai, kopasz fejednek!”³² A 18. század eleje óta variálódó kuruc kesergőt Tompa jól ismerhette, hiszen ennek nyomán írta 1846-ban *Szuhay Mátyás* című saját versét, Arany pedig ravaszul mindkettőre utal – bár ezt a dalt sehol sem jegyzi fel:

Jaj már minékünk, magyar nemzetnek,
Kik föltámadtunk, rebelligeknek,
Zákány István, Szuhai Mátyás kopasz fejeknek,
Nagy pipájú, kevés dohányú magyar nemzetnek.³³

²⁹ Az önéletrajzi levél vonatkozó részlete: Arany 1982: 557.

³⁰ Az 1833. és 1834. évi kötetek ismertek (több másolatban!), vö. Stoll 2002: 798, 1322. sz.

³¹ Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagykőrös, 1853. február 5. Arany 1982: 166.

³² Arany János Tompa Mihálynak, 1853. május 23. Arany 1982: 225. A jegyzet (892) csak a Tompa-verset említi.

³³ Az idézett egykorú változat Almási Sámuel 1834-es kottás gyűjteményéből való. A szövegcsalád kritikai kiadása: Csörsz–Küllös 2013: 41–44. (8. sz.)

A diáktársak közt további illusztris nevek bukkannak fel: Török József, Szücs István, Imre Sándor, Gönczy Pál, Irinyi János, valamint az irodalmi életben is részt vállaló Obernyik Károly és Szakál Lajos. A *Lant*ban közülük többen publikáltak, például Baksay Dániel, akinek kéziratos gyűjteménye is fennmaradt,³⁴ valamint Nagy Imre, a fiatalon elhunyt, nagyon népszerű költő.³⁵ Ám ha bármelyikükkel kapcsolatba került is Arany, egyelőre aligha tudjuk bizonyítani, hogy tevőlegesen bekapcsolódott volna a költői műhelymunkába. Inkább úgy fogalmaznánk, hogy ennek igen komoly esélye volt, ismerve a debreceni diákság belső törvényeit és igényeit.

Debreceni népdalgyűjtések az 1830-as évekből

A szalontaiság, a falusias és szegényes külső, amely jóra való, tisztelettudó és munkabíró alkattal párosult, talán egy másik dimenzióban is nyomot hagyott. Ott, ahol nem gondolnánk rá, mivel az életrajzi és iskolatörténeti adatok sem térnek ki rá. Oly logikus azonban, hogy mindenképp fel kell vetnem, legfeljebb a jövőbeli kutatások megcáfolják. Játsszunk el tehát a gondolattal, hátha az alábbi hipotézis bármelyik eleme hasznosítható.

Arany János a nagyszalontai iskola tanulójaként feltehetőleg a helyi református lelkész és a tanító támogatását élvezte. Nagynevű elődjük a bihari esperes, Ercsey Sámuel volt, aki 25 évig szolgált itt, 1768 és 1793 között. Bár már a költő születése előtt 24 évvel elhunyt, de kapcsolathálója feltehetőleg még sok vonatkozásban működött a következő évtizedekben is. Ez nemcsak azért fontos, mivel Arany jövendőbelijének, Ercsey Juliannának ő volt a nagypapa – fia, Sándor, szintén Nagyszalontán élt ügyvédként; az ő házasságon kívül (élettársától, Szakmári Erzsébettől) született, árván maradt gyermeke volt Julianna.³⁶ Óvatosan megjegyzem, hogy az életrajzok állításaival ellentétben Arany talán mégsem csak az 1830-as évek végén találkozott Juliannával először, hanem jó eséllyel már gyerekkoruk óta ismerték egymást Szalontáról. Talán erre (sőt egy régi vonzalomra) utalhat az alábbi mondat: „1840 novemberében, 23 éves koromban, megházasodtam, szívem régi választását követvén.”³⁷ Az Ercsey családdal tehát mindenképp összetett és intenzív kapcsolata lehetett a tehetséges, de szegény kisdíáknak.

---

³⁴ Ma Sárospatakon őrzik, vö. Stoll 2002: 781. sz.

³⁵ A teljes névsor: Pap 1912: 14–15. A kisújszállási származású Nagy Imrét (szerepkörét és sikereit tekintve) Petőfi egyik előképének tarthatjuk, vö. Kerényi 2008: 118.

³⁶ Ifj. Ercsey Sándor, Arany első életrajzírója Julianna testvére volt.

³⁷ Arany 1982: 559.

Nem volna meglepő, ha az akkori szalontai papok egyike (Nagy József, Erdei József vagy legvalószínűbben Balogh Péter esperes-rektor)³⁸ egy ajánlólevelet is dugott volna Arany János tarisznyájába, amikor Debrecen felé indult. A kollégium híres filozófiatánára, az akadémiussá választott (ifj.) Ercsey Dániel (1781–1836) ugyanis a hajdani lelkipásztorral viszonylag közeli rokonságban állt: az unokaöccse volt, máskülönb pedig Budai Ézsaiás sógora.³⁹ A debreceni évek szakirodalma mindenütt megemlékezik Arany jeles tanáiról: Zákány Józsefről, Péczely Józsefről, Kerekes Ferencről és Sárvány Pálról. Arról nincs tudomásunk, hogy Ercsey Dániel is tanította volna Aranyt, de ez a táblabíró-professzor szembetegségével éppúgy magyarázható, mint hogy talán csak a felsőbb éveseknek és a jogászoknak tartott órát. Ez azonban nem zárja ki, hogy ismerhették egymást. Furcsa (s talán nem véletlen) egybeesés például, hogy Ercsey 1836 februárjában halt meg, Arany pedig – jóllehet Kisújszállásról visszatérve jelentősen iparkodott a tanulásban, s a tanárok támogatását élvezte, sőt tanítványt és talán legációk lehetőségét is kapott⁴⁰ – épp ekkoriban nyújtotta be kérelmét távozásával kapcsolatban. Talán az eddig nem azonosított pártfogó visszavonulása, majd halála is szerepet játszhatott ebben. Biztos válaszra ne számítsunk, hiszen erről az időszakról végképp csak a színészkalandot szokta felidézni a költő, a kollégiumban töltött utolsó hónapokat soha.⁴¹

Miért lehet fontos Ercsey Dániel, ha ennyire nincs adat kapcsolatukról Arany életrajzában és dokumentumai között? Ha valami összeköti őket, az épp a *Dalgyűjtemény* repertoárja. Ercsey, az Akadémia levelező tagja ugyanis 1833-ban küldte el saját népdalgyűjteményét Pestre, Döbrentei gyűjtőfelhívása nyomán.⁴² Vajon ő maga készítette-e? Az értékes forrás szerencsére fennmaradt: az 1840-es évektől Erdélyi János kezébe került, aki ezeket a korai gyűjteményeket is felhasználta a *Népdalok és mondák* szöveganyagának válogatásakor. Rögtön látható, hogy nem az egész füzet Ercsey írása – autográf levele segítségével lehet ellenőrizni ezt⁴³ –, hanem több kéz dolgozott rajta. Ezt ugyancsak a szembajjal magyarázhatjuk, amely már 1831-ben megkeserítette a napjait, így nem tudta vállalni az akadémiussággal járó hivatali teendőket. 1833-ban

³⁸ Móczár 1906: I. 101; a lelkipásztorok felsorolása az egyházi jegyzőkönyvek nyomán: 100–102.

³⁹ A szerteágazó Ercsey családnak nincs monografikus feldolgozása, de az internetes családtörténeti portálok segítségével viszonylag áttekinthető ez az ág. Különösen hasznos volt Szepesi Imre genealógiai adattára (<http://wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=GET&db=szepesi&id=I3116>).

⁴⁰ Kardos 1914: 33. Kardos több helyen pontosítja Pap Károly adatait, így például azt is tisztázza, hogy Arany a kisújszállási időszakban is beiratkozott diákja volt a kollégiumnak, s 1835 áprilisában vizsgát tett. Ez arra utal, hogy ezt az anyagi gondokból adódó kitérőt egyúttal a további tanulás és hiánypótlás eszközeként is tekintette.

⁴¹ A *Bolond Istók* soraiban tükröződő, ironikusan tragikus *tékozló fiú*-motivika talán mégiscsak sugall valamit e korszak élményvilágából.

⁴² *Nép-Dalok össze szedte Ercsey Dániel Levelező-tag 1833. Esztendőben Debreczenben*, MTA KIK Kt RUI 8r 206/53.

⁴³ Ercsey Dániel kísérőlevele (1833. május 18.), MTA KIK Kt RAL 35/1833.

feltehetőleg csak arra volt lehetősége, hogy mások munkáját felügyelje. Értelemszerűen a debreceni kollégium diákjaihoz fordulhatott ilyen kéréssel-feladattal a neves tanár. Ez nem volna meglepő a hasonló források mezőnyét tekintve. Az 1830-as évekbeli „népdal”-gyűjtések, majd az Erdélyi János-féle második, országos hatáskörű gyűjtőmunka során állandó gyakorlattá vált, hogy a beküldők (jobbára papok és tanítók) másokkal írták össze az anyagot, s ebben a mindenkori kisebb-nagyobb diákoknak fontos szerep jutott.⁴⁴ Ez a többszörös szűrés hatással volt a repertoárra, majd Erdélyi János szerkesztői lehetőségeire is. Arany hajdani diáktársa, Szakál Lajos, Békés vármegye aljegyzője például Szőke István köröstarcsai tanítóval íratta össze a környékbeli dalokat, de ő maga küldte be Erdélyinek.⁴⁵

Ercsey Dániel kézírata kollektív munkáról tanúskodik. Az emlékezetből leírt vagy más kéziratokból átvett szövegek mellett egy hosszabb verscsoportot találunk, amelyeket egyértelműen ponyvárol, méghozzá 18. század végi füzetekről másoltak, csak a helyesírást korszerűsítették itt-ott. A gyűjtemény első szövegcsoportjában (1–34. sz.) szinte csak olyan dalokat találunk, amelyek Arany dalgűjteményében is szerepelnek. Arany-nak semmiképp sem lehetett benne közvetlenül szerepe, mivel Ercsey 1833. május 18-án, tehát a Debrecenbe érkezés előtti félév végén csatolta mellé levelét, amely az MTA levéltárában máig fennmaradt. Ebben elhallgatja ugyan a közös összeírás tényét, de jelzi, hogy műfajra tekintet nélkül készült, majd a szerkesztő válogat belőle:

„Tekintetes Titoknok Úr!

Küldöm az általam öszveszedett Népdalokat. Szedtem azokat, a' mint jöttek; nem nézvénn sem idejek' rendire, sem a' tárgyak' egyformaságára, sem notájikra; minthogy ez úgy is az Egybeszerkesztő dólga. Vagynak köztök olyanok, melyek nem paraszt költő fejből kerültek: de minthogy a' Nép szájánn forognak, ide tettem. A' Notáját egynémelyiknek nem kótázhattam le; mert nállunk nem ismeretes. Csak nem mindeniket könnyű hangnemből /: Tonart :/ tétettem fel, és minden czifrázatok nélkül. Az a'hoz értőnek könnyű lesz (: ha jónak látja :) más Hangnembe által tenni, és (: ha akarja :) meg is czifrázhatja. Kivált a' hátúl-jánn vagynak szép Melodiájú Noták. [...]"

⁴⁴ Ezt a hagyományt a 20. századi gyűjtések is fel-felújították, lásd pl. épp a nagyszalontai gyűjtéseket, a Folklore Fellows vagy a cserkészek gyűjtőakcióit, amelyek mindig szakemberek felügyelete mellett zajlottak.

⁴⁵ MTA KIK Kt RUI 8r 206/19. Másik kollektívja ugyanitt 206/2, benne ponyvatöredékek is. Érdekes, hogy alig találunk konkordanciákat Arany dalgűjteményével, ebből arra gondolhatunk, hogy valóban köröstarcsai szövegeket kapott Szakál Lajos a tanítótól (hogy ő mennyire a parasztoktól gyűjtötte, s mennyire a saját emlékeiből, sosem tudjuk meg).

Fájhat tehát a szívünk az elveszett kottamellékletért – talán Ercsey kottázta, vagy erre is megkért egy tanártársat (Zákány Józsefet?) avagy egy diákot?... Hihetőleg Buda 1849-es ostromakor kallódott el; Erdélyi különválogatta a hangjegyes küldeményeket, és önálló kiadványt tervezett belőlük, ám Fogarasi Jánostól nem kapta őket vissza.⁴⁶ De akárhogy is: a versfüzet a kollégium világából érkezett, s ez önmagában okot ad a források kapcsolatára.

Van azonban egy másik, még rejtélyesebb kollekció az akadémiai népköltési szöveg-tengerben, amely szintén ide kapcsolható. Amikor Erdélyi János a *Népdalok és mondák* I. kötetének előszavában felsorolja az addig beérkezett forrásokat, Ercseyével egy csoportban (az 1830-as évekbeli gyűjtések közt) említi: „9. Névtelen gyűjtemény hangjegyekkel, 105 db.”⁴⁷ A kották – ha valóban ehhez a füzethez tartoztak – sajnos szintén elvesztek. A kézirat későbbi könyvtári előzéklapján ez olvasható: „Nép Dalok 105 drb. Tudóstársasági Névtelen Gyűjtése.”, s nem is volt címlapja, csak a füzet első lapjának tetején olvasható témacím: *Nép Dalok*, mellette Erdélyi vagy Döbrentei írásával: „T. társasági névtelen.” Kottákról nincs szó, ellentétben Ercsey kísérőlevelével, tehát meglehet, hogy Erdélyit ez tévesztette meg a lista összeállításakor.

Pogány Péter, az Erdélyi–Döbrentei-szöveghagyaték egyik fő elemzője tudni véli, hogy a kéziratot Péczely József küldte be az Akadémiára,⁴⁸ erre vonatkozóan azonban nincs bizonyítékom, ugyanis a füzet kísérőlevelét nem sikerült megtalálnom az Akadémia irattárában. Könnyen lehet, hogy valóban Péczely a beküldő vagy a gyűjtemény összeállítója, hiszen a debreceni kollégium irodalmi életének agilis szervezőjeként több mindent küldött a Tudós Társaságnak ekkoriban. Az íráskép azonban elég karakteresen eltér az övétől, tehát hasonló helyzetre gyanakodhatunk, mint Ercsey Dániel kéziratánál, vagyis jó eséllyel a debreceni diákok szorgalmi feladata volt a dalok összeírása. Ráadásul az egyik tinta jellege is azonos. Ha nagyon merészek vagyunk, azt sem zárhatjuk ki, hogy Arany János kamaszkori írásával készült, hiszen az itteni íráskép nem áll messze az 1834-ből ismert autográfától, bár gyakorlatlanabb annál.

A névtelen(nek tűnő) gyűjtemény tartalmát érdemes egészében áttekintenünk. A füzet jórészt egy kéz írása, aki igyekezett ábécérendben haladni, csak néhol tért el tőle. Ez előzetes szűrésre vagy jegyzetelésre utal, ami még ekkoriban is viszonylag ritka

---

⁴⁶ Az Erdélyi-féle kéziratállomány zenei vonatkozásairól bővebben: Almási 2014; Tari 2014. Lehet persze, hogy Erdélyi téved, s az Ercsey-gyűjtemény kottáit érte ide, ugyanis az anonim gyűjtemény kísérőlevelének nem akadtunk nyomára, s más sem utal a hangjegyes függelékre.

⁴⁷ Erdélyi 1846–1848: I. IX. A kézirat jelzete: MTA KIK Kt RUI 8r 206/60, tehát Ercseyével csaknem szomszédos, feltehetőleg egy időben kerültek be.

⁴⁸ Pogány 1982: 233. A Tudós Társaságnak mindketten levelező tagjai voltak, így a későbbi címleírás illik rájuk.

a közköltészeti forrásokban, ezért mindenképp szekundér jellegűnek tarthatjuk.⁴⁹ Úgy tűnik, Arany az 1870-es években szintén ilyesmire törekedett a *Dalgyűjtemény* összeírásának kezdetén, de hamar eltérítették zenei és szöveges asszociációi.

Az alábbi táblázatban feltüntettem azokat a dalokat, amelyek előfordulnak Arany 1874-es dalgyűjteményében, a Bartalus Istvánnak átadott („Arany Jánostól”) népdalaanyagban,⁵⁰ illetve a verstani tanulmányok szövegpéldái közt, továbbá az Ercsey-kéziratban szereplő párhuzamokat.⁵¹ A füzet végén olvasható nyolc szöveget a jellegzetes cirkalmas íráskép miatt joggal tarthatjuk szintén Ercsey Dániel kézírásának; tőle valók a főanyagba utólag betoldott strófák és javítások is (vö. tanári kontroll). A *-gal jelölt tételek Aranynál másik versszakokkal szerepelnek, de a szövegcsalád szintű azonosság kétségtelen.

A Nép-dalok. 105 drb. Tudóstársasági Névtelen Gyűjtése (MTA KIK Kt RUI 8r 206/60)
tartalomjegyzéke, illetve párhuzamai Arany dalgyűjteményével és népdalidézeteivel,
valamint az Ercsey-féle küldeménnyel

Sorszám	Kezdősor	Arany	Ercsey
1.	Ama fejér tanya végenn		
2.	A' mely leány sokat szeret	I. 85.	16. *
3.	A' Tsengeri temetőn	I. 1.	31.
4.	Azt mondják hogy nem illik	I. 46–47.	
5.	Azt szokták szememre vetni	I. 99.	6.
6.	Árva vagyok, árva lettem		11.
7.	Ángyom ángyom édes Ángyom	I. 4.	29.
8.	Andrikó kintsem, Andrikó lelkem		
9.	Angyalom Édesem, Drága szerelmesem		
10.	Ajakid Ró'sám mézesek		
11.	A' kend Édes Anya, meg átkozott engem		
12.	A' szerelem édes ölébe		
13.	Búsulok is bánkodok is		
14.	Boldog az a' pillantás	I. 55.	15.
15.	Bajos a' mi kedves		18.

⁴⁹ Bővebben Csörsz 2009b: 38–39.

⁵⁰ Ezek listája Bartalus István jegyzetei nyomán: Arany 1952b: 19. Hitelüket némiképp növeli, hogy Bartalus kéziratában (MTA BTK Zenetudományi Intézet) szintén egymást követik e dalok, előttük pedig Arany saját szerzésű dallamai olvashatók.

⁵¹ A két kéziratot semmiképp sem egymásról másolták, a repertoár rokon vonásai a lejegyzők szövegismertét tükrözik.

Sorszám	Kezdősor	Arany	Ercsey
16.	Bártsak engem valaki Retek ázni hína ki	I. 78. *	20.
17.	Bútsu csokja az Édesnek		
18.	Bétsből hoztam feleséget		92.
19.	Czegléd uttszánn jártam én		
20.	Csere bogár, sárga csere bogár		4.
21.	Debreczenbe van egy malom		
22.	Drága szép teremtés Angyali lélek	<i>A magyar nemzeti versidom</i>	
23.	Derül az ég felettünk		
24.	Életemmel, halálommal		
25.	Én vagyok a' Petri gulyás		
26.	E világnak egy Jánykája		
28. [!]	Éljén a' ki most issza ki Borát a' poharából		13.
29.	Egy két pár tsók nem a' világ	I. 35.	23.
30.	Egy angyali képnék tekintete		
31.	Én nem tudom mi a' bajom		
31. [!]	Egy Vasárnap délutánn		
32.	Egy ártatlan nézés meg szédített		
33.	Édes kintsem szép Rósikám		
34.	Én nem tudom hogy hogy esik		
35.	Eb lesz többé a' Leányok 's az Asszonyok bolondja		
36.	Gyászos én életem, bánom tselekedetem	I. 95 *	
37.	Hol lakik Kend Húgom, Patakonn		
38.	Ha nem szerettelek volna 7. Árok, árok de mélyly árok	Bartalus	
39.	Hová howá barna legény? – az erdőre [Végigmentem egy asszonynak az udvarán]	I. 62. *	28.
40.	Hajladoz a' széltől a' nád		1.
41.	Ha meg halok se bánom	Bartalus	27.
42.	Ha érzed fogad fájását	I. 3.	
43.	Ha mégy a' Temető kertbe		14.
44.	Ha ki megyek az erdőre		19.
45.	Hidd el Kintsem Senkinek sem Mondom		

Sorszám	Kezdősor	Arany	Ercsey
46.	Hideg szél fúj észak felől	Bartalus	55.
47.	Hosszú Pályi alatt nyúlik egy zöld erdő		
48.	Ha én egy olyan mély pintzébe le mászok		
49.	Ha Te engemet csak mulatásból szeretsz		
50.	Isten hozzád édes eszem		
51.	Ifjú Legény vagyok		
52.	Kék eres a' szőlő level		5. *
53.	Kinek van, kinek van Karika gyűrűje	I. 69 *	7.
54.	Kis Komárom, nagy Komárom	I. 52.	33.
55.	Kedves szellők vigyétek		
56.	Ki mentem én a' szőlőbe	I, 37. *	78.
57.	Ki az ő Ró'sáját igazán szereti	I. 10.	
58.	Meg virrad még valaha		
59.	Most jöttem Aradrol	I. 26.	12.
60.	Meg égett a' réten a' Nád		24.
61.	Meg esküdtem az egekre		25.
62.	Már mi nálunk verbuválnak kötéllel		
63.	Magyar szeress magyar Jányt [!]		
64.	Most megyek ki a' faluból		
65.	Minden az ég alatt érez gerjedelmet		
66.	Mondják hogy a' fagyos halál	I. 102. *	
67.	Nem szeretlek egyébért		84.
68.	Nagy Debreczen szép helyett van		
69.	Nem bánom hogy parasztnak születtem		34. *
70.	Nincsen nékem semmi bajom	<i>A magyar nemzeti versidom</i> *	22.
71.	Ni ni mí a' szerelem		48.
72.	Nem iszom bort fogadásom tartja		
73.	Nem átkozlak nem szokásom		
74.	Nem úgy van már mint volt régen	I. 23.	59.
75.	Pesten jártam oskolába ku	<i>A magyar nemzeti versidom</i>	
76.	Rab lánczra tettél, engem szeretttél		

Sorszám	Kezdősor	Arany	Ercsey
77.	Rozmaring Cziprus Fa nem árt ennek a' Tél		
78.	Sárga tsíkó, selyem nyereg		
79.	Sikót ríkót a' sarkantyú	I. 70.	94.
80.	Szárad a' bokor a' Tetön		3.
81.	Szeretnék szántani, hat ökröt hajtani	<i>A magyar nemzeti versidom</i>	9.
82.	Sem eső nem esik		10.
83.	Szeretlek szeretlek a' míg élek		30.
84.	Sárga csizmás Miska sárba jár	I. 25.	32.
85.	Szeretlek én Téged nagyon		
86.	Tisza háti szép kis Jány	I. 67. *	8.
87.	Természete a' magyarnak		
88.	Termetednek annyi éke	II. 10.	
89.	Ugy meg vagyok határozva		35. *, 58.
90.	Uttszú kis Jány be meg nőttél		
91.	Veres csákó süvegem		
92.	Veres czipő piros pántlikára		21. *
93.	Vigan Barátim katzagjuk ki a' gondot		26.
94.	Vége Vég Andrásnak	I. 69.	80.
95.	Zöld halomnál zúg a' Malom		2.
96.	Jaj Kíntsem be szeretlek Kí nem mondhatom		110.
97.	Jer az ablakomra Kedves		
más kéz			
98.	Magas a' torony teteje		
99.	Nem jöttünk volna mi ide		
100.	Nagy Debreczen szép helyett van [vö. 68.]		
101.	Pajtás! míg lever a' Minket ijjesztő Cholera	I. 51.	82.
102.	Szeretlek galambom Mint a' lány kenyeret		
103.	Valyon ki kiabál Ama zöld erdőbe		
104.	Érik már a' Debreczeni veres szilva		
105.	Hej Rákóczy, hej Bercsényi!	I. 96.	

Az összevetés mérélege: 32, Aranyánál is szereplő vagy érintőlegesen hozzá kapcsolható⁵² szövegcsalád. Ercseynél a fentiekén túl az alábbi konkordanciák szerepelnek:

Ercsey Dániel küldeményének (MTA KIK Kt RUI 8r 206/53) eddig még nem idézett párhuzamai Arany dalgűjteményével és népdalidézeteivel

sorszám	kezdősor	Arany
47.	Fáj! fáj! fáj! fáj! Fáj a' szívem fáj! (ponyvamasolat)	I. 49
50.	Lám meg mondtam Angyal Bandi	I. 75.
56.	Vigan élem Világom	II. 8.
57.	Gyászba borúlt gondolatim szünjetek	<i>A magyar nemzeti versidom</i>
85.	Óh te 'siros Kanahán	I. 24.
87.	A'mott kerekedik egy fekete felhő	<i>Az „aki” az Akadémiában</i>
96.	Ollyan fürge, mint az ürge A' nyíri Dáma	<i>A magyar népdal az irodalomban</i>
101.	A' nap kerül, Hajnal derül	II. 32.
102.	Ha valaki vigan él	I. 66.
109.	El kell menni, Nints mit tenni	<i>A magyar nemzeti versidom (*)</i>

Itt összesen 10 tétellel találkozunk, amelyek Arany népköltészeti-közköltészeti ismeretanyagában is szerepelnek. A két debreceni gyűjtőfüzet tehát az átfedéseket nem számítva 42 darabot tartalmaz, amelyek Arany János vonatkozásában is fontosak. A *Dalgűjteményre* ebből 31 (32) tétel esik, vagyis Arany 148 tételes kötetének 21,6%-a, durván a hatoda.

Az óvatosabb és védhetőbb, statisztikai jellegű értelmezés szerint tehát két fontos egykorú gyűjtemény is bizonyítja saját repertoárjával, hogy Arany János ebből a környezetből örökölte tovább a dalkincse egyik fontos rétegét. A két gyűjtőkézirat szinte egyáltalán nem tartalmaz műköltői szövegeket, vagy csak nagyon folklorizált formában – Pálóczi Horváth Ádám két dalszövegét –, holott ezek közismertek voltak a kollégiumban, ezért tehát a halmaz még nagyobbnak gondolható. Szerepük azért sem mellékes, mivel épp ebből az időszakból már viszonylag kevés hagyományos daloskönyvet ismerünk Debrecenből, inkább a vegyes gyűjtemények jellemzőek. A társasági

⁵² E tekintetben a 94. tétel (*Vége Vég Andrásnak*) külön is érdekes. A tréfás sírvers-strófa többnyire kontaminált helyzetben fordul elő, Arany egy képverset is készített belőle. A műfajt láthatóan kedvelte, ennek egyik dokumentumát, Tyúk András humoros sírversét Szilágyi Ferenc még Arany szerzeményeként tárgyalta, de Szendrey Zsigmond karcagi folklóradata egyértelműen bizonyítja, hogy ő csupán továbbörökítője volt. Bővebben: Szilágyi 2004.

énekletről ilyenformán nincs túl sok „szorosabb” adatunk az 1830-as évek kollégiumából. A Kántus repertoárját sem könnyű rekonstruálni (a kottás dallamgyűjtemények száma elenyésző),⁵³ jóllehet Arany több dalnál megjelölte, hogy valaha a kollégium kórusában énekelték, bizonyára Zákány József vezetésével. Ezek hiánya az Ercsey-féle és az anonim küldeményben is érthető, hiszen összeíróik a népdalok, népies műdalok és ponyvaszövegek rögzítésére törekedtek. A debreceni kisközösségi használat több jellegzetes szövegen nyomot hagyott. A *Jer az ablakomra, kedves* kezdetű dalt (az anonim füzet 97. szövegét) a jellegzetes hajlításokkal együtt idézi Arany a *Bolond Istók II.* énekében, a diáktársak borközi hangulatával:

[...] ők danolnak és boroznak;
 A karcos vinkó, mit fanyar gerezd
 Kínjába szült, alig válik be *rossznak* ;
 De a dal ömlik fájos-édesen :
 »Je-her a-hab-lakomra, kedvesem !«⁵⁴

A *Rákóczi-nóta* változatai az 1740-es évek óta behálózják a magyar közköltészetet, jóllehet nyomtatásban csak külföldön, egy kottás kiadásban jelent meg (1814), egészen 1848-ig, amikor épp Erdélyi János adta közre *Szabad hangok* című kiadványában.⁵⁵ A gazdag szövegcsalád változatai országrészenként és közösségenként is eltérnek, a debreceni kollégiumból önálló altípusok maradtak ránk. Az anonim füzet végén szereplő változatot érdemes Arany lejegyzése mellé tenni. Noha azt írta, hogy csak töredékesen emlékszik a versre, de valaha hosszabban is tudta, meglehet, hogy a dallamemlékezet révén mégiscsak elég koherens változatot örökített meg, hiszen épp ilyesféle volt az 1830-as évekbeli debreceni szöveg beosztása:

MTA KIK RUI 8r 206/60. 105. sz.	Arany János dalgyűjteménye I. 96. sz. <i>Rákóczy-töredék. Adagio</i>
Hej Rákóczy, hej Bercsényi! Régi Magyaroknak elhúnyt vezéri!	Haj, Rákóczi! Haj, Bercsényi! Régi híres magyaroknak magyaroknak Elhunyt vitézi! Fénylő tüköri! (<i>Más vers-szakból.</i>) Nézd, a német Lakó földünket
Im a' német lakóföldünket Jaj miként vérzi :/:	Jaj, miként vérzi.

⁵³ Arany 1952b: 9.

⁵⁴ Arany 1952a: 179.

⁵⁵ A szövegcsalád részletes bemutatása: Csörsz–Küllös 2013: 46–50. (10. sz.)

MTA KIK RUI 8r 206/60. 105. sz.	Arany János dalgyűjteménye I. 96. sz. <i>Rákóczy-töredék. Adagio</i>
Nézd melly kövér, bőribe nem fér Nintsen immár országunkban Sem pénz sem kenyér Még is többet kér Szegény Magyar nép, Mikor leszz már ép Im a' sasnak körme között Senyved mint [a] lép Szegény Magyar nép.	<i>Ismét más versszakból)</i> Nincsen immár országunkban, országunkban sem bor, sem kenyér Még is többet kér. ⁵⁶

Kapcsolatok más debreceni daloskönyvekkel

E helyütt két másik, debreceni vonatkozású kézitról kell még feltétlenül megemlékeznünk az 1830-as évekből. Természetesen nagyon sok ilyen forrásban találunk konkordanciákat Arany dalgyűjteményéhez (s nemcsak Debrecenből, hanem az ország más vidékeiről, részben Erdélyből is), e kettő azonban a szövegkínálat arányai miatt közelebbi rokonságot – s az adatokat merészen értelmezve akár szorosabb kapcsolatot – mutat Arany kései, kottás forrásával.

A *K. R.-gyűjteményt* (1839–1843)⁵⁷ egy korábbi közleményemben már bemutatam. A füzet sorozat szintén Debrecenből való, s egyik kézírása feltehetőleg azonos az Ercsey-küldemény egyik kézírásával, tehát jó eséllyel egy (volt) debreceni diákot tiszteletelünk benne. Az egyik füzet címlapján szereplő Debreczeni Eszter aláírása olvasható. Gyakorlatlan kézre vall, feltehetőleg egy kislányé, akinek talán épp a kacskaringós írású ifjú préceptor és annak barátai írogattak össze mindenféle énekelni- és olvasnivalót, máskor maga is próbálkozott ilyesmivel. Az egyik internetes családtörténeti adattár szerint 1826. július 17-én kereszteltek meg Debrecenben egy ilyen nevű gyermeket⁵⁸ – hátha épp róla van szó a kéziratban, hiszen az 1830-as évek közepére-végére már írástudó kiskamasz lehetett. Hogy kit rejt a K. R. monogram, ezek után se tudjuk, hiszen mindegyik kézírástól eltérő formában és tintával szerepel, s nem is mindegyik „csomó” borítóján.

⁵⁶ Arany a kottasor végén megjegyzi: „(A dallam körülbelől teljes. A szöveget több versszakból tákoltam össze, a mint eszembe jutott. Gyerekkoromban tudtam a több versszakra terjedő egész dalt.) Az accord d moll, g moll, s változataik a versekben: a dur, b dur, c dur, f dur.”

⁵⁷ Stoll 2002: 833. sz.

⁵⁸ <https://familysearch.org/search/record/results?count=20&query=%2Bgivenname%3AEszter%20%2Bsurname%3ADebreczeni> (Letöltés: 2016. augusztus 22.)

Mindenesetre a 4. csomó fedőlapja szerint „Nótás Könyv. le írta 1839dik Esztendőbenn Debreczeni Eszter mp Iródott Jobb othonn,” – itt megszakad, hiszen a ponyváról kölcsönzött címlapréfa így nem értelmes, csak eredeti szóhasználat: „nyomtattatott jobb otthon, de nem lóval”. Érdekes, hogy ez a humoros impresszum olvasható Fazekas Mihály *Lúdas Matyijának* korai debreceni ponyvakiadásain is... A kézirat Stoll-féle datálását egyébként akár 1848-ig kitolhatjuk, mivel egy részét bizonyára Erdélyi János antológiából (1846–1848) másolták.⁵⁹

A kézíratorsorozat gazdag anyagából már közreadtam azokat a szövegeket, amelyek Arany dalgyűjteményével szorosabb vagy tágabb, szövegcsalád szintű kapcsolatot mutatnak.⁶⁰ Valamennyi ismert forrás közül számszerűen ez a legmagasabb adat: a *Dalgyűjtemény* 45 tételéhez (csaknem 30%), s Arany további népdal- és közköltészeti idézeteihez szintén bőséggel találunk kapcsolatot. A K. R.-kézirat „többkezűsége” biztosítékot jelent arra, hogy túlmutat egyetlen személy individuális tudásán, műveltségén, s bizonyos értelemben közösségi tulajdon, ami mások ismereteit is tükrözi. Ezúttal mindenképp Debrecen és környéke a gyűjtőkör, s néhány ritkább szöveg is előfordul benne, amelyek aztán Aranynál köszönnek vissza.

Egy másik forrás eddig szinte teljesen elkerülte a szakirodalom figyelmét. Nincs rajta semmi feltűnő, hiszen egy kis méretű, négyzet alakú, kemény papírkötésbe rejtett kéziratocskáról van szó, amelyben egy idegen tollpróbán kívül (amely Kis Sándort említi) nem találunk névbejegyzést.⁶¹ A címe: *Sokféle. 1835.*⁶² A címadás nemcsak egyszerűen a vegyes tartalomra utalhat, ami sok más kéziratnál is általános, hanem esetleg a Bécsben megjelenő vegyes folyóirat, Márton József *Sokféléjének* ismeretére is, amelyből néhány verset gyakran másolgattak kéziratokba is (pl. a színek vetélkedésének sorozatát).⁶³ A kis versgyűjtemény javát valószínűleg egyazon kéz írta le – némileg változó írásképpel –, aztán talán gazdát cserélt, s a fejezetek vége felé megszaporodnak az idegen kézvonások; köztük egy M. J. monogramú személy 1838-as bejegyzése (44b), a hátsó borítótáblában pedig girbeburba írást olvashatunk 38 juh behajtásáról. A törzsanyagban sok közkedvelt műköltői alkotás szerepel, például Csokonai, Kováts József, Édes Gergely, Bajza József, Sebestyén Gábor, Nagy Ignác, Vörösmarty, Berzsenyi és mások munkái. Ám ismeretlen eredetű versek is akadnak: epigrammák, Julcsa (!) nevére szerzett udvarló dalszövegek (9. sz., 59a), illetve egy románc (*Haza tért László a' hartz mezejéről*, 11. sz.), amely nem

---

⁵⁹ Csörsz 2009a: 181.

⁶⁰ A kéziratról bővebben, szövegközléssel: Csörsz 2009a.

⁶¹ Ugyanilyen kéziratok szép számmal készültek ekkoriban, részben ajándékba. Az MTA KIK Kt Ms. 214. kézirat (*Péter Zsuzsanna-ék.*, 1836) még repertoárjában is hasonló. Ennek címét nem az összeírótól származtatjuk, hanem a megajándékozott kiskunhalasi hölgytől.

⁶² OSZK Kt. Oct. Hung. 1708; Stoll 2002: 1338. sz.

⁶³ Az azonos című, Sándor István szerkesztésében kiadott folyóirat (1791–1808) ekkoriban már eltűnt a közforgalomból, hatásával kevésbé számolhatunk.

más, mint Kisfaludy Sándor *Csobánczának* parafrázisa, amelyben a halott kedveséhez, Lillához (!) hazatérő lovag Zombor vára tövében öngyilkosságot követ el. Ezt a verset sem sikerült egyelőre máshonnan azonosítani – meglehet, hogy a kollégium egyik verselő diákja írta a *Lant*-kötetek hangnemében.

A törzsanyag beszédesen tanúsítja a lejegyző írásképeinek változásait akár rövid időn belül, sőt a szoros kis tükör és az apró betűk miatt akár egy szövegen is. Amennyiben szintén egy debreceni diákról van szó, akkor Arany János kortársáét. Noha az 1834-es kisújszállási prédikáció betűformáival sok rokonságot fedezhetünk fel, egyelőre ellenállok a kísértésnek, hogy a versgyűjteményt Arany kézírásának tulajdonítsuk; ezek korszak- és korosztályfüggő jegyek. Ám a közköltészet nézőpontjából ez valójában mindegy: a szövegek ismertségéhez egy „anonim” vagy „autorizált” adat sem ad sokkal többet. Ha valamiért mégis értékes Arany szempontjából egy ilyen forrás, leginkább azért, mivel a közösen ismert-kedvelt (esetünkben talán: lemásolt és a közösségi beilleszkedés jegyében elsajátított) szövegkincs akár olyasmit is tartalmaz, amit ő maga adott tovább. Mondhatni: ezek az anonim források pótolják az ő elveszett, elkallódott saját primer versgyűjteményeit, daloskönyveit. Az 1835-ben megkezdett, de láthatólag még az 1850-es években is bővülő *Sokféle* repertoárjából az alábbi tételek hozhatók kapcsolatba Arany Jánossal.

A *Sokféle* (1835) szövegpárhuzamai Arany dalgűjteményével és népdalidézeteivel

sorszám	kezdősor	Arany
címlapra firkálva	Kinekvan kinekvan karikagyűrűje	I. 69. *
2.	Ifjú heves vérem vagyok	II. 9.
14.	Béts városnak Nyúgotról Keletre	I. 34. *
16.	Édes Tubám szépségednek	I. 45.
22.	Ott hol a' patakotska	II. 5.
23. -> 55.	Az ér mellett ült a' gyermek	II. 18.
[27.] -> 57.	Mégyek már, engedd meg	II. 1.
32.	Gerliczeként nyögdétslek	<i>Apróságok</i>
34.	Ha bort iszom vidám vagyok	I. 102.
35.	Harsog a' Trombita ríjjadoz a' Kűrt	II. 14.
46.	Kinek nincsen szeretője	I. 88. *
47.	Jánkám! a' végzés töllem tégedet be	II. 13.
49.	Bús szívemet mardosó gondok!	I. 32.
50.	Ha int a' végzés, kész a' sirhalom	II. 12.
58.	Kis Komárom nagy Komárom	I. 52.
62.	Óh nagy egék rátok apellálok	II. 23.

sorszám	kezdősor	Arany
[56a–b]	Vigan élem világom	II. 8.
[81 a–b]	Káka tövén költ a rucza	<i>A magyar népdal az irodalomban; Levelezés</i>
[82a–b]	Hortobágyi pusztán fúj a szél fúj a szél	<i>A magyar nemzeti versidom</i>
[83a]	Ne ugorjál a' hol árok nincs	<i>Visszatekintés</i>

Csokonai haldokló pásztorról írt verse itt ugyanazzal az apokrif strófával egészül ki, amelyet az 1834-ben kiadott *Érzékeny és víg dalok* 125. lapján olvashatunk; még a kicsit szövegromlásnak tűnő *Kőrös-fák* szó is megmarad. Más szövegeket bizonyára az 1833-as *Regélő*-ből másolt a verseskönyv gazdája.

A címhez viszont még egy kitérőnk lehetséges. Úgy látszik, Debrecen vonzaskörében ez egy gyakori kéziratcím volt, s Arany közvetlen környezetében is tetten érhető. Balogh Péter Nagyszalonta egyik lelkésze (később szuperintendens, majd püspök) volt, aki 1822-től 39 éven át szolgált a mezővárosban.⁶⁴ Arannyal intenzív kapcsolatban állt, hiszen akkoriban az iskola rektora is ő volt; Arany 1831-ben, 14 éves korában hozzá folyamodott, hogy a tanulás mellett préceptori teendőket is elláthasson.⁶⁵ Feltehetőleg a debreceni kollégiumba is kapott tőle ajánlólevelet, 1843-ban pedig Balogh esperes segítette hozzá a segédjegyzői álláshoz.⁶⁶ Talán az ő környezetéből maradt ránk egy kéziratot versgyűjtemény, *Sokféle* címmel, 1829 és 1836 közti dátumokkal. Címlapja szerint „Néhai I. I. Farkas Sándor után Balogh Péteré” – az évszámok alapján semmiképp sem az esperesé volt, hanem legfeljebb a fiáé, aki Arany János kortársa lehetett (a nevét egyelőre nem tudom azonosítani). Ha valóban ehhez a Balogh családhoz tartozik a kézirat (a benne említett Felsőbánya történetesen szintén Debrecen partikulája volt, s anyaga is debreceni jellegű),⁶⁷ akkor kikövetkeztethetjük a későbbi útját is. Először jó eséllyel Szél Kálmán nagyszalontai református lelkészhez, Arany megözvegyült vejéhez kerülhetett, tőle Szél Farkashoz, a neves könyvgyűjtőhöz, végül az ő hagyatékával együtt, Szél Piroska hozományaként jutott Prágába, ahol ma a teljes Kubelík–Szél-gyűjteményt a Nemzeti Könyvtár őrzi.⁶⁸ Balogh Péter iratanyagának részletesebb kutatása későbbi feladat, hiszen talán valahol nyomára bukkanhatunk még ismeretlen Arany-autográfoknak is. Óhatatlanul újra

⁶⁴ Móczár 1906: 101.

⁶⁵ A folyamodvány eredeti kézírata lappang, kiadása: Arany 1966: 7, jegyzet: 438.

⁶⁶ Arany 1966: 439.

⁶⁷ Klaniczay Tibor kézírásos tartalmi kivonatát Stoll Béla hagyatékából ismerhettem meg. A versgyűjtemény zömét folyóiratokból, kalendáriumokból és a *Doromb*-kötetből másolták össze, de többek között a *Megholt feleségem* kezdetű, 18. századi makaróni vers is szerepel itt *A' bús özvegy* címmel (vö. Küllös–Csörsz 2000: 338–343. 150. sz.), amely Arany dalgyűjteményében is helyet kapott (I. 44. sz.).

⁶⁸ A könyvkollektívó történetéről: Lengyel 2016.

eszünkbe juthat az önéletrajzi levél egy részlete: „rectorom a tisztázatot magához vévén, fűnekfának mutogatván, s elvivén magával”.⁶⁹ Tehát az elkészült szöveg innentől fizikai értelemben sem volt a szerzőé, hanem a továbbbítóké-befogadóké.

Összegzés

Arany 1874-es dalgyűjteménye mögött egy olyan szellemi közösség hagyománya is munkálkodott, amelyhez Arany formálisan csak rövid ideig tartozott ugyan, de annál intenzívebben. Szalontai gyermekkorából ismerhette a falusi értelmiség (néha divatjamúlt) olvasmányait és alkalmi vagy szatirikus versigényét. Debrecenben – az ellentmondásos kollégiumi élményeken túl – volt módja bepillantani a tanárai és diáktársai együttműködésével készülő (nép)dalgűjtemények összeírásába, sőt akár részt is vehetett ilyesmiben. Megismerhette a kéziratot énekeskönyvek gazdag, mondhatni burjánzó világát, a *Lant* antológiák sugallta fennkölt ízlést és annak paródiáit, a címlapot is utánzó *Doromb*-köteteket, a kollégium világi zeneéletét. Egyáltalán nem kizárt, hogy saját céljaira is másolt verseket, ám ha volt is ilyen forrás (netán a kollégiumban maradt valakinél, hamar elszakadva Arany személyétől), névbejegyzés híján, a nem túl jellegzetes íráskép miatt szinte azonosíthatatlan marad. Különösen, ha nem önálló gyűjtemény volt, hanem csak bejegyzés mások füzetébe, ami igen gyakori megoldás. *Konkrét* forrás helyett ezúttal tehát a mezőny fennmaradt, *tipikusnak* nevezhető darbjait használhattuk kontrollcsoportként. A vizsgálat azt az eredményt hozza, amelyre számítottunk: az 1874-es kottás kézirat szövegbázisa nagymértékben adatolható, visszakereshető az 1820–1830-as évek debreceni kézírataiból. De még messzebbre vezetne a kérdés, hogy az 1870-es években vajon újra kezébe vett-e ilyesmit akár otthon, akár az Akadémián, emlékeztetőként?

Források

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK)

Kézirattár (Kt.)

Régi Akadémiai Levéltár (RAL)

Régi és Új Írók (RUI)

---

⁶⁹ Arany János Gyulai Pálnak, 1855. június 7. Arany 1982: 556. (Kiemelés tőlem – Cs. R. I.)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.)

Arany 1952a: ARANY János, *Bolond Istók, Elbeszélő költemények* = ARANY János *Összes Művei*, III, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952, 133–198.

Arany 1952b: *Arany János népdalgyűjteménye*, közzevteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai, 1952.

Arany 1952c: ARANY JÁNOS, *Zsengék, Töredékek, Rögtönzések* = ARANY János *Összes Művei*, VI, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1952.

Arany 1966: ARANY János, *Hivatali iratok 1: Nagyszalonta, Nagyköros, Budapest 1831–1865.* = ARANY János *Összes Művei*, XIII, s. a. r. DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1966.

Arany 1975: ARANY János *levelezése (1828–1851)* = ARANY János *Összes Művei*, XV, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi; a Tompa Mihállyal folytatott levelezést s. a. r. BISZTRAY Gyula; a Kertbeny Károllyal és Szilágyi Istvánnal folytatott levelezést s. a. r. SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1975.

Arany 1982: ARANY János *levelezése (1852–1856)* = ARANY János *Összes Művei*, XVI, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi; a Tompa Mihállyal folytatott levelezést s. a. r. BISZTRAY Gyula, a Kertbeny Károllyal és Szilágyi Istvánnal folytatott levelezést s. a. r. SÁNDOR István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.

Csörsz–Küllös 2013: *Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, XIV: Közköltészet 3. A társadalmi élet költészete. 3/A. Történelem és társadalom*, s. a. r. CSÖRSZ RUMEN István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas – EditioPrinceps, 2013.

Erdélyi 1846–1848: *Magyar Népköltési gyűjtemény: Népdalok és mondák, I–III*, a Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pest, Beimel József (I, III), Magyar Mihály (II), 1846–1848.

Küllös–Csörsz 2000: *Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század: IV. Közköltészet 1. Műlatatok*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi Kiadó, 2000.

Tompa 1988: *Dalfűzér 1844.* TOMPA Mihály kéziratos, kottás népdalgyűjteménye, hasonmás kiadásra előkészítették és kísérv tanulmányokkal ellátták POGÁNY Péter, TARI Lujza, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1988.

Hivatkozott irodalom

- Almási 2014: ALMÁSI István, *19. századi kottás dalgyűjtemények tartalmi hasonlóságai és különbségei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2014, (118) 654–660.
- Bán–Julow 1964: BÁN Imre, JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Bp., Akadémiai, 1964.
- Barcsa 1905: BARCSA János, *Arany János távozása a debreczeni kollégiumból*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1905 (15) 366.
- Csörsz 1999: CSÖRSZ Rumen István, *Könyvek önmagunknak: Magyar kézirat-típusok a 18–19. században = Az olvasó – az olvasás: Irodalmi tanulmányok*, szerk. L. SIMON László, THIMÁR Attila, Bp., FISZ, 1999 (FISZ Könyvek, 1) 75–89.
- Csörsz 2009a: CSÖRSZ Rumen István, *Arany dalgyűjteményének debreceni kapcsolataihoz: K. R. gyűjteménye = Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*, szerk. FÓRIZS Gergely, Bp., Reciti, 2009, 180–201.
- Csörsz 2009b: CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum Kiadó, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165).
- Csörsz 2016: CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok).
- Dénes 1921: DÉNES Szilárd, *Arany János kisújszállási tanítósa*, Budapesti Szemle, 185. köt., 529–530. sz., 49–62.
- Dercze 1933: DERCZE Lajos, *Arany János és Debrecen*, Debrecen, 1933.
- Kardos 1914: KARDOS Lajos, *Arany János debreczeni diákságához*, Irodalomtörténet, (3.) 1., 30–33.
- Kerényi 2008: KERÉNYI Ferenc *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris Kiadó, 2008.

- Kilián 1982: KILIÁN István, *Arany János debreceni évei = Arany János tanulmányok*, szerk. NOVÁK László, Nagykőrös, Arany János Múzeum, 1982, 17–50.
- Lengyel 2016: LENGYEL Réka, *A visszanyert könyvtár: A Széll Farkas-gyűjtemény feldolgozásának lehetőségei a 21. században = MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina, Bp., Kossuth Kiadó, 2016, 472–478.
- Móczár 1906: *Nagyszalonta 1606–1906*, szerk. MÓCZÁR Lajos, Nagyszalonta, Székely J. Jenő Könyvnyomdája, 1906.
- Pap 1912: PAP Károly, *Adalékok Arany debreczeni diákságához*, klny. az Irodalomtörténet 1912. számából.
- Pogány 1982: POGÁNY Péter, *Az 1828 után és 1843-ig lejegyzett közdaltermés*, *Artes Populares*, A Folklore Tanszék évkönyve (8.) 227–248.
- Stoll 2002: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, összeáll. STOLL Béla, 2., jav., bőv. kiad. Bp., Balassi Kiadó, 2002.
- Szilágyi 2004: SZILÁGYI Márton, *Nyitott kérdések az Arany-filológiában*, *Irodalomtörténet* 2004, (85.) 3., 367–379.
- Szilágyi 2005: SZILÁGYI Márton, *Arany János és a sírversek = Minden Gyűjtemény, I: Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005 (*Artes Populares*, 22) 167–179.
- Szilágyi 2013: SZILÁGYI Márton *Egy mostoha sorsú Arany-szöveg körülményeinek. A déványai juhbehajtás = Az olvasás labirintusában: Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*, szerk. BEDNANICS Gábor, HANSÁGI Ágnes, VADERNA Gábor, Bp., Ráció Kiadó, 2013, 204–215.
- Szilágyi 2016: SZILÁGYI Márton, *Arany János társadalmi státuszának változásai = Sz. M., Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció Kiadó, 2016, 46–63.
- Tari 1984: TARI Lujza, *Tompa Mihály Dalfüzér c. gyűjteményének dallamai*, *Zenetudományi dolgozatok*, 1984, 94–135.

Tari 2014: TARI Lujza, *Szövegösszevonás és tiszta szövegközlés a Népdalok és mondákban = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2014, 381–420.

Tóth 2015: TÓTH Zsombor, *Kéziratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű írásban: medialitás és kulturális másság: Módszertani megfontolások*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2015 (119.) 625–650.